

OSVRT NA STAKLENE PRILOGE IZ STAROHRVATSKOG GROBLJA NA ŽDRIJACU U NINU*

ŠIME PEROVIĆ
Muzej antičkog stakla
Poljana Zemaljskog odbora 1
HR-23000 Zadar
sime.perovic@zd.t-com.hr

UDK: 904(497.5 Nin)"653":748
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-05-26

U prilogu se na temelju novih spoznaja obrađuju stakleni nalazi (*boca loptastoga tijela i dvije čaše na nozi*) iz dostojanstveničkog, trojnog groba 322, te iz groba 310, sa starohrvatskog groblja na Ždrijacu u Ninu. Analizom dekorativnih elemenata, produkcijskih varijanti i kronoloških pokazatelja donesena je šira tipološka razrada, u kojoj se posebice ukazuje na tradicije kasnoantičkih, ranobizantskih radionica 6. i 7. stoljeća, koje su vidljive i na ninskim nalazima. Oživljavanje proizvodnje staklenih predmeta i posuđa, te kontinuiranje uzoraka u proizvodnji u staklarskim radionicama istočnog Sredozemlja, kao i u staklarskim radionicama sjeverne Italije, osobito onih koje možemo smatrati bizantskim filijalama, posebno je važna sastavnica u tumačenju staklenih priloga iz groba obitelji starohrvatskog odličnika. Jer i dospjeće tih predmeta u ninske grobove treba tražiti u trgovačkim, političko-diplomatskim, ili susretima na tragu kristijanizacije koje je ninski dostojanstvenik mogao ostvarivati sa Bizantskim ili Franačkim elitama.

KLJUČNE RIJEČI: *Nin, Ždrijac, starohrvatsko groblje, kasnoantičko staklo, ranosrednjovjekovno staklo*

Sada već prilično duga tradicija izučavanja antičkog stakla s prostora antičke Liburnije omogućila nam je oblikovanje slike o osnovnim oblicima staklenih artefakata koji se javljaju tijekom prvih stoljeća Carstva.¹ Manje je pak, poznata kasnoantička i ranosrednjovjekovna staklarska produkcija na ovom dijelu sjevernodalmatinskog priobalja. U prvom redu to je posljedica slabije rasprostranjenosti i frekvencije staklenih predmeta na lokalitetima, što je najvećim dijelom prouzročeno redukcijom ili prestankom lokalne proizvodnje, kao i promjenama u pogrebnim običajima koje započinju s ranokršćanskim razdobljem.

Tri su bitne sastavnice koje obilježavaju problematiku kasnoantičke i ranosrednjovjekovne staklarske produkcije. Prvu predstavljaju stakleni nalazi pronađeni u istraživanjima ranokršćanskih objekata ili kompleksa.² Drugu čine predmeti iz nasebinskih slojeva popriličnog broja istraženih ranosrednjovjekovnih lokaliteta, od kojih neki s antičkom tradicijom (Nin, Bribir...)³, dok u treću ubrajamo materijal proistekao s istraživanja ranosrednjovjekovnih nekropola. Predmet ove rasprave upravo je nekoliko ekskluzivnih staklenih primjeraka koji potječu sa starohrvatskog

* Ovu raspravu posvećujem prof. Janku Beloševiću, uz kojeg vežem lijepe uspomene na svoj prvi arheološki teren u blizini sv. Križa u Ninu.

¹ I. FADIĆ, 2009, 405-416.

² Tu ponajprije ubrajamo ranokršćanske objekte kao što su Gata, Srma kod Šibenika, Putalj kod Kaštel Sućurca,

Crkva u Galovcu kod Zadra: C. FISKOVIĆ, 1983, 65-80; Z. GUNJAČA, 1985; J. BELOŠEVIĆ, 1993, 136-140; I. FADIĆ, 1993, 61-75; J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1994; I. FADIĆ, 1994, 213-226; I. FADIĆ, 2005, 220-257.

³ J. BELOŠEVIĆ, 1979, 87-132; V. DELONGA, 1995, 91-94.

grobља na Ždrijacu. Iako već publicirani,⁴ zbog iznimne vrijednosti nalaza, te mogućnosti primjene nadopunjenih analitičkih rješenja, vjerujemo da zaslužuju dodatnu znanstvenu pozornost.

Ranosrednjovjekovna grobља na prostoru sjeverne Dalmacije izniman su izvor za spoznaje o nastanku i razvoju materijalne i duhovne kulture Hrvata. Pružaju uvid u brojne tradicije koje obogaćuju prahrvatski društveni supstrat, koji je pridošao na središnji dio istočnojadranskog prostora, na područje s preživjelim ostacima antičke civilizacije.

Jedna od tradicija koje Slaveni/Hrvati zadržavaju nakon doseljenja, svakako je poganska mnogobožacka religija koju odražava tipologija i materijal najstarijih starohrvatskih nekropola. Pronađeni ukopi spaljenih pokojnika na grobљу Kašić – Maklinovo brdo, Dubravice kod Skradina, kao i nalazi iz Donjeg polja kraj Šibenika ili oni iz Biskupije kod Knina,⁵ upućuju na povezanost s ostalim slavenskim narodima koji upotrebljavaju obred incineracije. Skoro napuštanje takvog oblika ukopavanja vidljivo je iz prevladavanja grobља s inhumacijom kroz 7. stoljeće, a događa se kao posljedica utjecaja autohtone kasnoantičke sastavnice. Nastaju tzv. grobља na redove s različitom strukturom gradnje grobova (u običnim jamama, s djelomičnom ili izrazitijom upotrebom kamene arhitekture, te grobovi s drvenim lijesovima), no i njih karakteriziraju poganska obilježja u pokopnim obredima.⁶

Upravo u ovu tipološku skupinu grobља na redove možemo ubrojiti i grobље na Ždrijacu. Uz grobne nalaze metalnog nakita i ukrasnih dijelova nošnje, nalaze oružja i opreme konjanika, te oruđa i pribora, poganska obilježja ranohrvatske nekropole na Ždrijacu ponajprije su posvjedočena prilaganjem raznorodnih predmeta koji imaju kultnu namjenu. U tu skupinu grobnih priloga koji se polažu uz ukop pri izvođenju poganskih kulturnih i pogrebnih ceremonija, ubrajamo keramičke posude, drvene vjedrice, posude od jelenjih parožaka, puževe kućice, novac u svojstvu obola, te predmete od stakla.

Na starohrvatskim nekropolama običaj prilaganja staklenih predmeta s mogućim kulturnim značenjem skromno je zastupljen, a slično je i na ranosrednjovjekovnim nekropolama kod ostalih Slavena, na prostoru srednje Europe i Karpatske kotline.⁷ Ponekad je njihov pronalazak moguće povezati s praksom baštinjenja i prilaganja pri pokapanju raznorodnih predmeta rimskog podrijetla. Taj običaj prilaganja staklenih, keramičkih, metalnih ili drugih predmeta, odnosno češće njihovih fragmenata, bilježimo općenito na ranosrednjovjekovnim slavenskim nekropolama. Takvu praksu potvrđuju i nalazi skromnih ulomaka rimskodobnih staklenih krhotina u dva groba nekropole na Ždrijacu. U grobu 76 pronađena su 24 ulomka rimskog stakla raznih boja koji sugeriraju i raznoliku tipologiju staklenih predmeta, a dva ulomka pronađena su u grobu 99.⁸ Slične običaje bilježimo i na još nekim ranosrednjovjekovnim grobljima na tlu Dalmatinske Hrvatske, poput nalaza izdužene staklene perle na nekropoli u Rodaljicama,⁹ ili ulomka balzamarija/lakrimarija kao dijela ogrlice na nekropoli u Stankovcima.¹⁰ Važno je istaknuti da staklenih nalaza, ponajprije u obliku sitnoga staklenog nakita, ogrlica od perli i slično, nalazimo u većem broju na ranosrednjovjekovnim nekropolama. I primjerci nalaza nakita sa nekropole u Ždrijacu to potvrđuju,¹¹ a sličnu i osobito bogatu praksu bilježimo i na ranosrednjovjekovnim langobardskim nekropolama Castel Trosino, Nocera Umbra, Cividale del Friuli i Romans d'Isonzo.¹²

⁴ J. BELOŠEVIĆ, 1980; ISTI, 2007.

⁵ J. BELOŠEVIĆ, 2000, 71-97; R. JURIĆ, 2007, 220.

⁶ J. BELOŠEVIĆ, 2007, 19-34; M. PETRINEC, 2009, 12 i d.

⁷ A. KISS, 1999, 217; J. BELOŠEVIĆ, 2007.

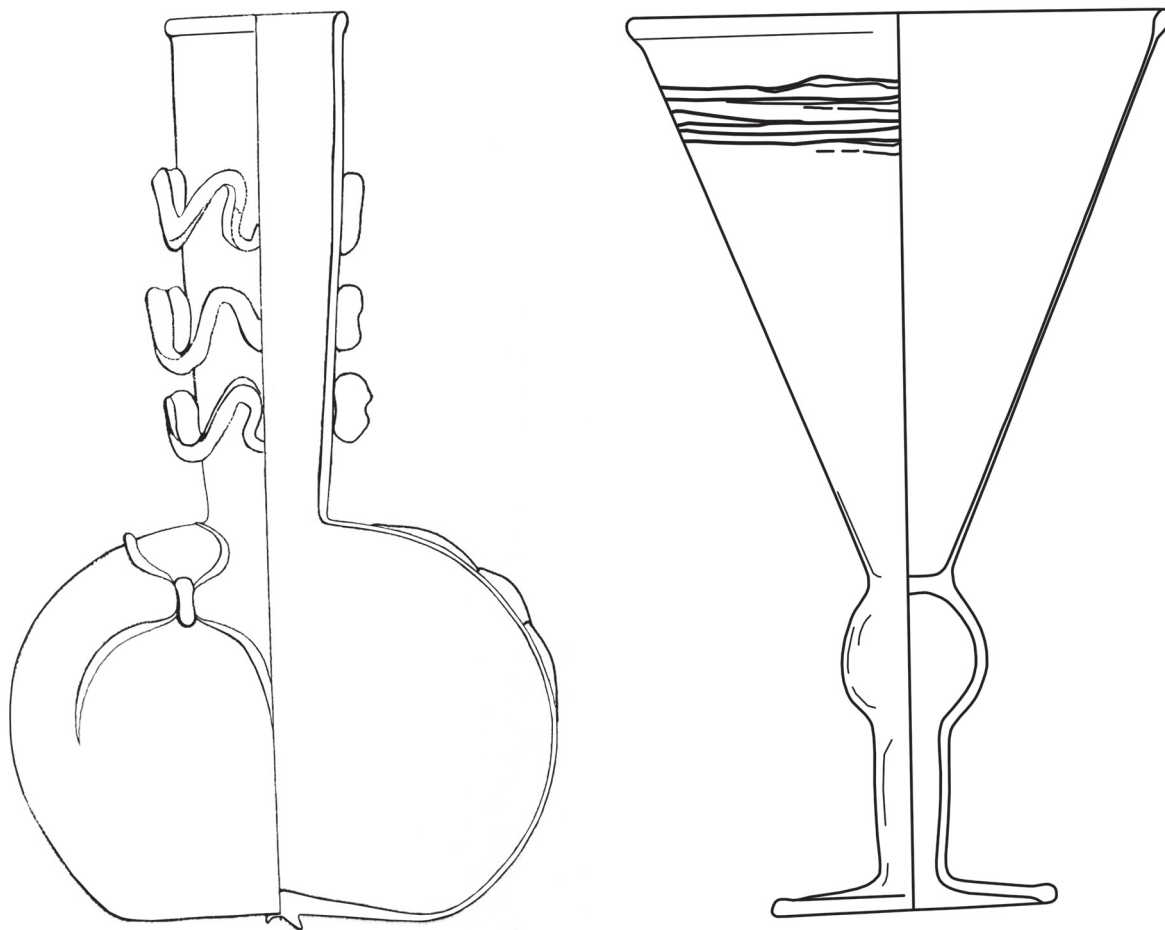
⁸ J. BELOŠEVIĆ, 2004, 417, T CXX, T. LIX, 12 I 13.

⁹ R. JURIĆ, 1995, 393.

¹⁰ R. JURIĆ, 2007, 223.

¹¹ J. BELOŠEVIĆ, 1980, 90-91.

¹² D. STIAFFINI, 1994, 209-210; ISTA, 1993, 177-185.

Sl. 1. Crtež staklenih nalaza iz gr. 322.

Fig. 1. Drawing of glass finds from gr. 322.

No, osim sitnijih nalaza ulomaka stakla ili nakitnih predmeta, u dva groba na nekropoli Ždrijac pronađena su i tri solidno sačuvana staklena predmeta, koja nakon restauracije omogućuju kvalitetnu tipološku analizu. Oba groba spadaju u skupinu ukopa u drvenom sanduku. Manje je bogat ukop 310, grob sa ženskim tijelom uz koje kao nalaze evidentiramo dva željezna noža, željeznu strjelicu, par srebrnih karičica, te stakleni kalež kao prilog ispod pokojničinih nogu.¹³ Mnogo je pak, bogatiji trojni grob 322, također ukop u drvenom sanduku u kojem su pokopani muškarac, žena i dijete, koji se tumači kao pokop starohrvatske dostojanstveničke obitelji.¹⁴ Uz pokojnike su otkriveni prilozi: željezni dvosjekli mač karolinške provenijencije, željezno koplje, par ostruga, tri željezna noža, brončana kopča, okov remena, željezno kresivo, dva brončana praporca, probušeni rimski novac, srebrni torkves, ogrlica od staklenih perli, te kao kulni prilozi dvije keramičke posude, staklena boca i staklena čaša na nozi (Sl. 1).

¹³ J. BELOŠEVIĆ, 2007, 218-220.¹⁴ J. BELOŠEVIĆ, 2007, 226-232.

Sl. 2. Staklena boca iz gr. 322 (foto: Š. Perović).
Fig. 2. Glass flask from gr. 322 (photo: Š. Perović).

Sl. 3. Konična staklena čaša iz gr. 322 (foto: Š. Perović)
Fig. 3. Conical glass beaker from gr. 322
(photo: Š. Perović).

Sl. 4. Konična staklena čaša iz gr. 310 (foto: Š. Perović)
Fig. 4. Conical glass beaker from gr. 310
(photo: Š. Perović).

Staklena boca izrađena je tehnikom puhanja od žućkasto zelenkastoga stakla. Riječ je o loptastoj boci s izduženim koničnim vratom koji završava blago zaobljenim obodom.¹⁵ Dno je blago udubljeno s uočljivim tragovima mjesta aplikacije pontila. Po tijelu boca ima izveden stilizirani ukras izobličjenih geometrijskih motiva u obliku slova X, apliciran tijekom puhanja na vruće. I vrat boce također je ukrašen s tri pojasa valovito nabranih staklenih aplikacija. Središnja je izvedena od staklene mase iste boje kao i boca, dok su krajnje dvije aplikacije od staklene mase kobaltno plave boje. Obod boce blago je zadebljan i zaobljen naknadnim dogrijavanjem na vatri (Sl. 2).

Staklena čaša na nozi iz trojnog groba, i druga tipološki vrlo srodna, gotovo identična staklena čaša na nozi, iz groba 310, izrađene su tehnikom puhanja od plavkasto zelenkastog stakla¹⁶ (Sl. 3 i Sl. 4). Imaju naglašeno konične, ljevkaste recipijente koji počivaju na prošupljenim cilindričnim nožicama s loptastim zadebljanjem na spoju nožice i recipijenta. Nožice počivaju na kružnim zaravnjenim stopicama, a obod je blago zadebljan naknadnim zagrijavanjem. Otprilike centimetar niže od njega, s vanjske strane, pruža se dekoracija recipijenta izvedena nanošenjem žućkaste mase stakla.¹⁷

¹⁵ Dimenzije staklene boce, inv. br. 1208, iznose: visina 16,4 cm, visina vrata 9 cm.

¹⁶ Dimenzije ovih staklenih čaša, inv. br. 1207 i inv. br. 1138, su zajedničke: visina 15,5 cm i širina oboda 9 cm.

¹⁷ Stakleni prilozi iz groba 322 dio su stalnog postava Muzeja ninskih starina te ovom prilikom zahvaljujem gosp. Mati Radoviću na susretljivosti pri pregledavanju predmeta. Staklena čaša na nozi iz groba 310. nalazi se u depou Arheološkog muzeja u Zadru.

Generalna linija razvitka staklarske produkcije na istočnoj jadranskoj obali, čini se, slijedila je smjerove razvitka antičke i ranosrednjovjekovne produkcije u Italiji i ostalim provincijama Carstva. Nakon iznimnog napretka i zaživjele lokalne produkcije imperijalnog razdoblja, ta je linija u prvom redu obilježena općim slabljenjem ekonomije već od prve polovice 4. st., uslijed čega dolazi do redukcije i do prekida staklarske proizvodnje u brojnim antičkim centrima, među njima i u onima na istočnoj jadranskoj obali. Poteškoće koje dotiču staklarsku industriju u cjelini vidljive su i po antirecesijskim mjerama koje dobro ilustrira i ukidanje poreza majstorima staklarima, koje provodi Konstantin (306.-337. godine), i zahvaljujući čemu zapravo preživljava staklarska industrija na prijelazu iz 3. u 4. st.¹⁸ Preživljavanje staklarskih radionica čini se, barem je dijelom vezano uz izradu oblika usko određenih po kriteriju funkcionalnosti, koji su pandan stolnom keramičkom posuđu,¹⁹ ili uz izradu novih oblika, poput koničnih lampi i drugih uljnih svjetiljki.²⁰ I doista, 4. i 5. stoljeće karakterizira relativno opsežna staklarska produkcija, koja je, međutim, prilično reduciranih oblika i tipoloških sličnosti, locirana u centre istočnog Mediterana, na Korintu,²¹ radionicama sjeverne Italije ili na zapadu Carstva u galsko-rajskim radionicama. Ta je produkcija obilježena progresivnim opadanjem kvalitete osnovne sirovine, čija se obojenost sve manje kontrolira, a karakteriziraju je prilično neuredno izvedeni stakleni predmeti, s nepročišćenom staklenom smjesom, često prošaranom zelenkastim ili žućkastim pojasevima, s izraženim mjehurićima zraka od puhanja i tragovima razvlačenja staklene mase. Ti su predmeti ponajprije vezani uz kuhinjske, stolne upotrebne predmete, a imaju neobrađene, loše zaglađene obode, ponekad sa živim krajem, jednostavne neukrašene stijenke, ili ukrašene tankim linijama urezanim na kolu.²² Na prijelazu iz 5. u 6. stoljeće bilježimo proizvodne promjene i na tehnološkoj i na tipološkoj razini. Upotrebljava se kvalitetnija osnovna sirovina, recikliraju se stakleni predmeti iz ranoga rimskog razdoblja,²³ a uz napuštanje starijih formi promoviraju se ponajprije oblici čaše na nozi (kaleži), boce jednostavnih loptastih oblika, te grla i obodi zaobljeni i zadebljani na vatri. Ova promjena kvalitete je uočljiva u svim europskim zamljama, kako mediteranskim tako i kontinentalnim, s rijetkim iznimkama regionalnih ili elitnijih produkcija kakve karakteriziraju primjerice langobardske nekropole ili staklarstvo Merovinga i Franaka.²⁴ Bogatstvo, osobito nekropola Langobarda među kojima se ističu Romans d'Isonzo, Cividale del Friuli, Castel Trosino i Nocera Umbra, ogleda se ponajprije u bogatim grobnim nalazima koji, iako ih možemo ubrojiti u elitne i rjeđe dostupne, pružaju mogućnost paragoniranja i praćenja kontinuiteta ranijih kasnoantičkih uzora. Osobito su nalazi priloga u obliku stolnog posuđa poslužili kao osnova tipološke i morfološke evolucije posuđa u domaćinstvu 6. i 7. stoljeća. U najvećoj mjeri čini se da oblici deriviraju od uzora iz 5. stoljeća, koji se pak nastavljaju na ranije modele 3. i 4. stoljeća. Novija istraživanja ustanovljuju jednu cezuru između faze 6. i 7. stoljeća i one 8. i 9. stoljeća, čime se poglavito želi naglasiti malobrojnost nalaza datiranih u to razdoblje, a i slučaju da ih ima, izostaje staklena građa.

Staklena boca iz groba 322 nekropole na Ždrijacu u Ninu po svom je osnovnom obliku tipičan kasnoantički model loptaste boce s blago koničnim vratom koji završava bez oboda. S obzirom na takvu formu kao i kvalitetu tehnološke pripreme, čini se da ulazi u skupinu modela 5. i 6. stoljeća što ostavlja široke i nedovoljno egzaktne mogućnosti određivanja podrijetla.

¹⁸ D. B. HARDEN, 1936, 41; T. MOMMSEN, 1905, Codex Theod. 13, 4, 2.

¹⁹ D. STIAFFINI, 1994, 207.

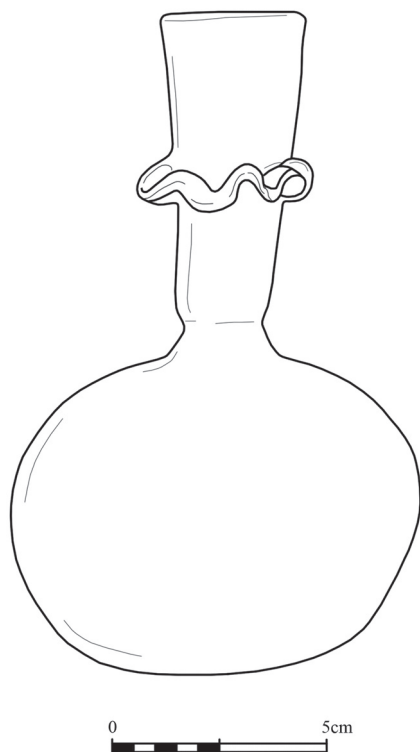
²⁰ M. UBOLDI, 1991, 90-91; ISTA 2001, 153-171.

²¹ G. R. DAVIDSON, 1940, 297-326.

²² M. UBOLDI, 1993, 271-273; D. STIAFFINI, 1994, 207-219.

²³ L. SAGUI, 1993, 131.

²⁴ M. UBOLDI, 1993, 272.

Sl. 5. Crtež boce iz Izraelskog muzeja (prema Y. ISRAELI).

Fig. 5. A drawing of a flask from an Israeli museum (after Y. ISRAELI).

Generalno, takav je tip boca ranijih uzora 4. stoljeća, koje dobro reproduciraju forme 37-40, prema Morin-Jean,²⁵ Kisa A 37-41, 54-62 I B 77-78 i 80,²⁶ ili Isings 103 i 104b.²⁷ Raniji primjerci imaju obod svinut prema van, dok kasniji imaju ili svinuti ili neobrađeni zaobljeni obod. Osobito je specifičan tip 40 prema Morin-Jean s neobrađenim obodom i koničnim vratom, ljevkasto sužen prema dnu.²⁸ Česti su tipovi ukrasa nabiranje, valovite trake ili valovnice, urezivanje na kolu, otisci urezivanja, uštipnute bradavice, rebra, uzorci puhani u kalup i aplicirani uzorci. Neke od ovih primjera ukrašavanja susrećemo i na primjerku boce iz Nina čija je ekskluzivnost izražena kvalitetom stakla kao i dekorativnim elementima na vratu i tijelu posude. Upravo će nam ti ukrasni elementi poslužiti kao osnovne razlikovne kategorije u analizi provenijencije i vremenskog smještaja ovog artefakta.

Tri prstena na vratu izvedena u obliku valovnice posebnost su u ukrašavanju. Premda sličnih ukrasa valovnicom susrećemo i na nekim drugim primjercima, uglavnom boca i izduženih vrčeva, u slučaju boce iz Nina riječ o tri paralelna vijenca od kobaltno plavog i žućkastog stakla, što sugerira ekskluzivitet toga primjerka. Kao najbližu usporednicu nalazimo loptastu staklenu bocu iz Izraelskog muzeja u Jeruzalemu koja, međutim, ima samo jedan valoviti vijenac, također plave boje²⁹ (Sl. 5).³⁰ Datira se u razdoblje na prijelazu iz 6. u 7. stoljeće i atribuiru se nepoznatoj

²⁵ MORIN JEAN, 1923, 90-93.

²⁶ A. KISA, 1908.

²⁷ C. ISINGS, 1957, 122-124.

²⁸ MORIN-JEAN, 1923, 91.

²⁹ Y. ISRAELI, 2003, 334, kat. 431.

³⁰ Sve crteže u prilogu obradila je J. Belevski, dokumentaristica u Muzeju antičkog stakla, na čemu joj se ovom prilikom zahvaljujem.

orijentalnoj produkcijskoj radionici. Izraelskoj su boci vrlo slična i dva primjerka iz Royal Ontario muzeja u Torontu. Prvi je gotovo identična loptasta boca sa samo jednim vijencem plavo-zelene valovnice na vratu.³¹ Ovaj se primjerak datira u kasno 5. ili 6. stoljeće, a prema Hardenu ima sirijsko podrijetlo.³² Drugi primjerak iz Toronta ima pak na vratu tri vijenca ukrasa, što je još jedna bliskost s bogatim ukrasom primjerka iz Nina. Boca iz Ontario muzeja međutim, ima samo najdonji vijenac u obliku valovnice od tamnoljubičasta stakla, dok su poviše nje dvije jednostavne aplicirane trake od stakla iste boje.³³ Datira se u 6. stoljeća, a i ovaj se primjerak veže uz istočne radionice, konkretnije uz produkcijski pogon u Sejedu.

Drugi je razlikovni element ukrasni element na staklenoj boci iz Nina reljefna dekoracija po tijelu (Sl. 6). Općenito se takvi motivi tumače kao orijentalni, a vezani su uz dvije osnovne inačice izvedbe. Jedna su stilizirane linije u obliku znaka X, s raznim deformacijama ovisno o obliku posude, a drugi reljefni ukras u obliku broja osam. Elemente vrlo slične rješenju s boce iz ždrijačkoga groba u obliku slova X susrećemo na čaši i boci koje donosi Hayes,³⁴ koji im pripisuje palestinsko podrijetlo, te u Karanisu (Egipat) kod Hardena³⁵. Na zapadu je taj motiv zabilježen kod Morin-Jean na vrču s jednom ručkom,³⁶ te na dvije šalice iz Brescie čiji se ukras također tumači kao izvorno orijentalan.³⁷ Donekle sličnim ukrasom susrećemo se i na još jednom primjerku iz Izraelskog muzeja. Riječ je o ornamentu u obliku položene osmice, a također je izrađen apliciranjem na vruće staklenih niti koje su u istoj boji kao osnova. Ova je boca po ostalim tipološkim karakteristikama loptastoga recipijenta i blago koničnoga vrata slična Ninskom primjerku, pa nam njezina datacija u 6. stoljeće služi kao dobra smjernica.³⁸

Staklene čaše na nozi također možemo ubrojiti u standardan tip stolnog posuđa 5. i 6. stoljeća. Ti predmeti kućanstva u osnovi su limitiranih formi (svode se na čaše, kaleže, boce), no, variraju u tipološkim varijantama i ukrašavanju. Oblik kaleža koji reproduciraju dva primjerka sa starohrvatske nekropole na Ždrijacu u Ninu, karakteriziran je malom diskoidnom stopicom, kratkom cjevastom nožicom na kojoj počivaju recipijenti koničnoga ili zaobljenoga oblika. Oblici recipijenta inače se najčešće se dijele u tri skupine, onu u obliku slova U, u obliku slova V ili u obliku tulipana.³⁹ Čini se da ti oblici u velikoj mjeri proizlaze iz modela koji se upotrebljavaju u 5. stoljeću, a koji u stvari imaju tipološke prethodnice u primjercima s kraja 3. i 4. stoljeća. Smatra se da pronalaze tipološke uzore u kaležima antičkog razdoblja, koje ubrajamo u skupinu Isings 111. Vanjski plašt rijetko im može biti ukrašen aplikacijama od staklenih niti (girlandama ili spiralama) ili ornamentom obojenih vodoravnih traka.⁴⁰ Osim što su se upotrebljavali kao stolni, kuhinjski rekviziti, bili su korišteni i kao uljne svjetiljke.⁴¹ Stakleni kaleži upotrebljavani kao uljanice osobito su čest nalaz ranokršćanskih lokaliteta u Hrvatskoj, gdje su ponajprije služili kao zavjetni lumini, ili možda čak i kao kaleži u liturgiji.⁴²

³¹ J. W. HAYES, 1975, 108, kat. 402.

³² D. B. HARDEN, 1936, 193; J. W. HAYES, 1975, 108, kat. 402.

³³ J. W. HAYES, 1975, 108-109, kat. 403.

³⁴ J. W. HAYES, 1975, 91-104, kat. 373 i kat. 309.

³⁵ D. B. HARDEN, 1936, 208, kat. 593.

³⁶ MORIN-JEAN, 1922, 106, fig.128.

³⁷ E. ROFFIA, 1979, 123, kat. 43; C. CALVI, 1987, 64, kat. 102a.

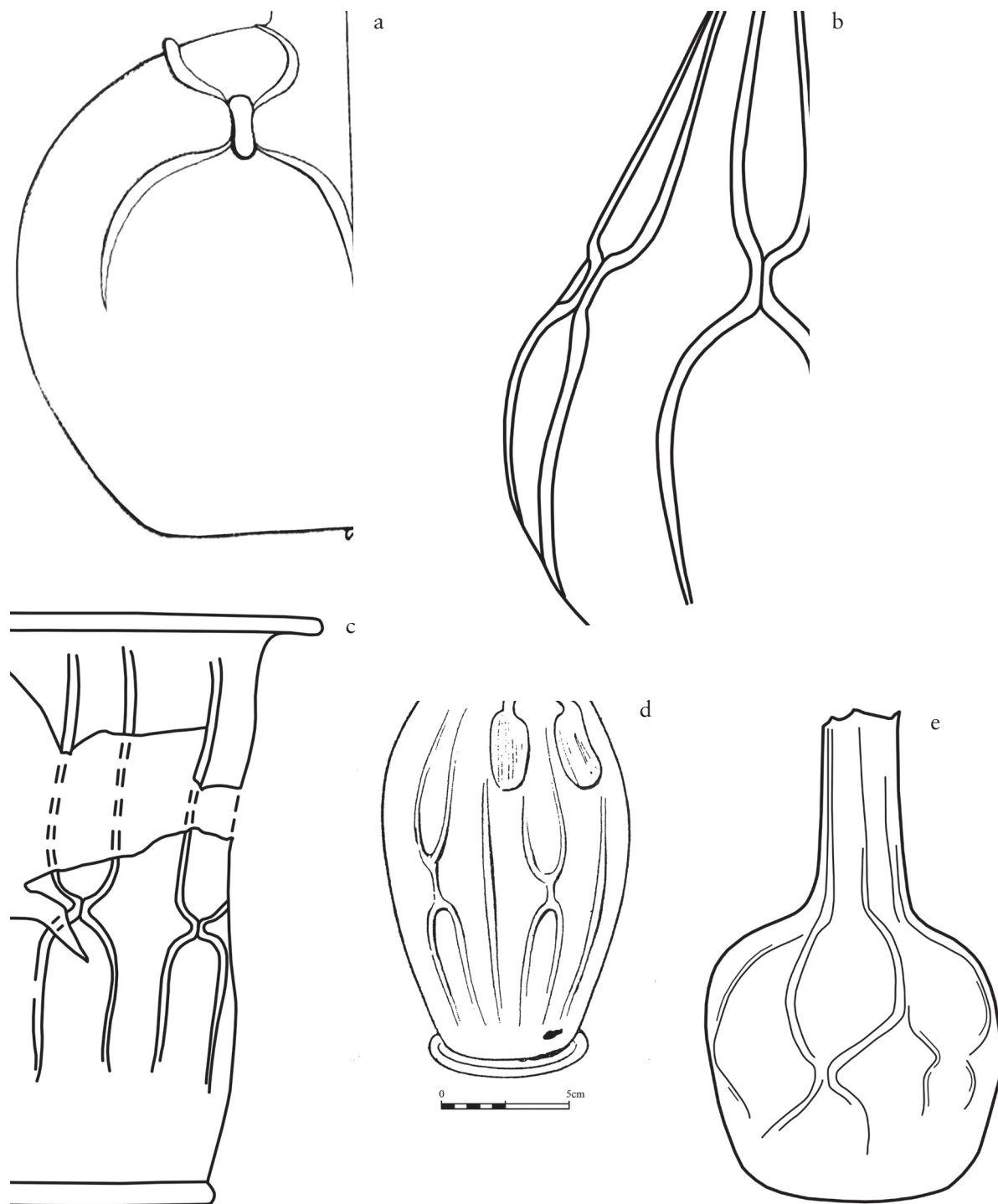
³⁸ Y. ISRAELI, 2003, 172, kat. 189.

³⁹ D. B. HARDEN, 1975, 22; Sličnu podjelu donosi i M. UBOLDI, 1993, 294, koja razlikuje izdužene konične oblike, zvonolike sa S profilom te loptaste ili jajolike s izvijenim obodom, te V. BIERBRAUER, 1987, 160-162, koji razlikuje tri tipa A-C.

⁴⁰ D. B. HARDEN, 1975, 21; M. UBOLDI, 1993, 296-298.

⁴¹ I. FADIĆ, 1994, 214; Brojni primjerci koji sugeriraju zavjetnu funkciju pronađeni su i u ranokršćanskoj memoriji i groblju na Majsanu kod Korčule: C. FISKOVIC, 1983, 65-80.

⁴² I. FADIĆ, 1994, 213-214; ISTI, 2005, 228.

Sl. 6. Usporedni crtež ornamenata na staklenim predmetima (a – Nin, b – Karanis, c – Brescia, d – Musée de Mayence, e – Royal Ontario Museum).

Fig. 6. Comparative drawings of the decoration on the glass objects (a – Nin, b – Karanis, c – Brescia, d – Musée de Mayence, e – Royal Ontario Museum).

Skupina staklenih kaleža općenito se kategorizira kao mediteranski tip stolnog posuđa⁴³, no najranije datirane nalaze iz 3. i 4. stoljeća poslije Krista ipak vežemo uz područje istočnog Mediterana i Crnomorskog prostora.⁴⁴ Tijekom 4. i 5. stoljeća zastupljeni su na cijelom Sredozemnom prostoru, pa ih tako susrećemo u Egiptu, Siriji, Cipru, Grčkoj, Sirakuzi i drugdje.⁴⁵ Ovaj je oblik kaleža s priličnom učestalošću utvrđen i na lokalitetima 8. stoljeća, a unatoč nekim stratigrafskim manjkavostima čini se da je u reduciranoj difuziji preživio i u 9. i 10. stoljeću, kada ga zamjenjuje tipični kalež srednjovjekovnog razdoblja s dugom nožicom puhanom u kalup ili s nogom koničnoga oblika.⁴⁶ Nakon pojavljivanja tijekom 5. stoljeća, osobito su učestali na istočnomediteranskim lokalitetima, pa ih susrećemo kao produkt „Galilejske“ tvornice na palestinskom području, u Nazaretu, Tubasu, dok se neki primjerci tumače kao sirijski. Uglavnom se datiraju u 5. ili rano 6. stoljeće.⁴⁷ Oblik kaleža bio je osobito popularan i u sjevernoj Italiji, gdje ga susrećemo na nizu kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih lokaliteta.⁴⁸ Iako se na temelju primjeraka pronađenih u Cividale Friuliju, Borgo d'Aleu, Firenci, Fiesoliju, Chiusi-Arcisi, Nocera Umbri i Castel Trosinu⁴⁹ pretpostavlja postojanje lokalne sjevernoitalske produkcije, pouzdane dokaze o mogućnosti takve proizvodnje nudi samo radionica iz Torcella, u kojoj je arheološki evidentirana staklarska radionica, aktivna tijekom 7. i 8. st.⁵⁰ Mogućnost lokalne sjevernoitalske produkcije pretpostavlja se i na temelju značajnog broja ulomaka od kojih je rastumačeno 207 primjeraka pronađenih na lokalitetu Invilino u pokrajini Friuli,⁵¹ a s nešto manje sigurnosti i na temelju primjeraka kaleža sa langobardske nekropole Sovizzo, koji se pripisuju sjeveroistočnim italjskim radionicama, bizantskog područja.⁵² No ipak, i znatan dio sjeverno italjskih ranosrednjovjekovnih staklenih priloga tumači se kao import.

U analizi naših primjeraka do sada su se kao najbliža usporedba uzimali nalazi iz Kopra, gdje su u vrtu bivšega kapucinskog samostana pronađena tri gotovo identična primjerka staklenih čaša na nozi s koničnim recipijentom.⁵³ No, ti su primjerci datirani u 9. st. ponajprije kompariranjem upravo sa ždrijačkim materijalom, preuzimajući ukupno datiranje zatvorene grobne cjeline koja je datirana uz ostale nalaze i franačkim mačem tipa H, a unutar koje je pronađena staklena čaša na nozi. Stoga je ispravna interpretacija koju donosi J. Belošević smatrajući takvu kasnu dataciju pretpostavkom, te vremenski raspon stvaranja staklene čaše na nozi smješta u razdoblje od 5. do 7. stoljeća.⁵⁴

Ako zbog ove širine područja pojavljivanja nakratko zanemarimo produkcijsko ishodište, u pokušaju vremenskog određivanja mogu nam pomoći tri elementa morfoloških osobina. Prvi je element način izrade nožice. Predloženo je nekoliko tipologija oblika nožica, a sve se zasnivaju na osnovnoj podjeli na dva oblika izrade.⁵⁵ Jedan je način izrada odjednom kada se istodobno puhanjem izrađuje i recipijent i nožica, a drugi kada se u dva navrata zasebno izrađuje najprije recipijent, te nožica sa stopom, nakon čega se ta dva dijela spajaju (Sl. 7). Način

⁴³ C. ISINGS, 1957, forma 111, 139.

⁴⁴ D. STIAFFINI, 1994, 211; I. FADIĆ, 1994, 213-215.

⁴⁵ D. B. HARDEN, 1936, 171 i d.; O. VESSBERG, 1952, 124; C. ISINGS, 1957, 139-140; J. W. HAYES, 1975, 84 i d.; S. H. AUTH, 1976, 150 i d.

⁴⁶ M. UBOLDI, 1993, 294; ISTA, 1991, 85; I. LAZAR, 2001, 72.

⁴⁷ J. W. HAYES, 1975, 84-86, kat. 381, 383, 405-409.

⁴⁸ M. STERNINI, 1995, 243-289; E. ROFFIA, 1996, 59.

⁴⁹ D. STIAFFINI, 2004, 211; L. PAROLI, 2007, 6-15.

⁵⁰ E. TABACZYNSKA, 1977, 117; D. STIAFFINI, 1991, 180.

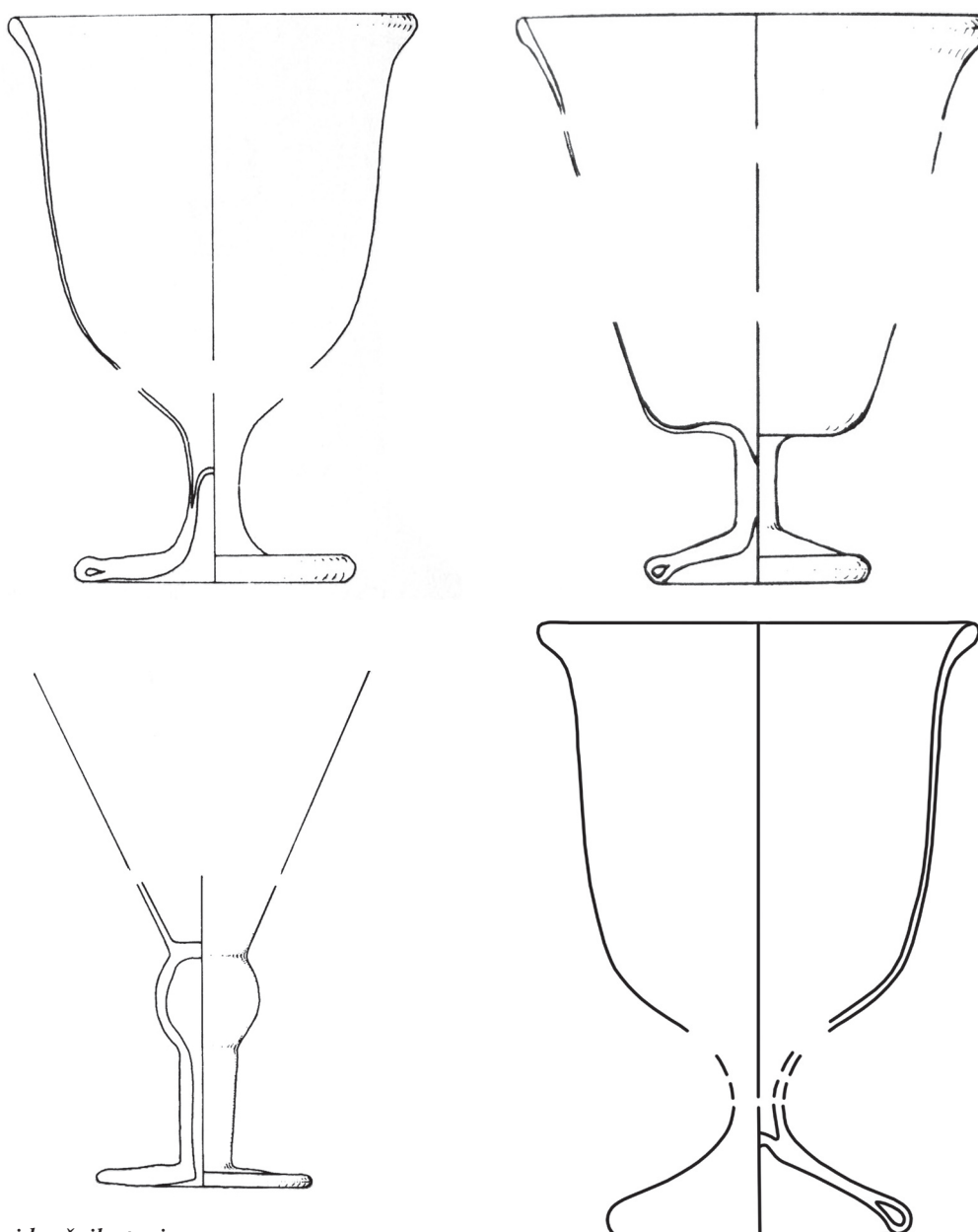
⁵¹ V. BIERBRAUER, 1987, 221; A. ROTTLOFF, 2002, 239-252.

⁵² C. CASAGRANDE, F. CESELIN, 2003, 194-195.

⁵³ R. CUNJA, 1989, 71-78.

⁵⁴ J. BELOŠEVIĆ, 2007, 417.

⁵⁵ Klasifikaciju nožica i postolja u 4 grupe donose: M. UBOLDI, 1991, 85-87 i V. BIERBRAUER, 1987, 271, (Ia-Ic, II); dok podjelu na 5 tipova razrađuje A. TURNO, 1989, 165.

Sl. 7. Tipovi kružnih stopica.

Fig. 7. Types of circular feet.

izrade u jednom komadu karakterističan za ranija razdoblja, kada se forma staklenog kaleža tek pojavljuje, i u toj prvoj fazi razlikujemo dvije inačice. Jedna je varijanta izrada puhanjem u jednom mahu, kada je šupljina cilindrične nožice podijeljena membranom u središtu.⁵⁶ Druga je varijanta oblikovanje pune nožice, a izrađuje se opuštanjem dijela vruće mase pri izradi recipijenta, te zatim oblikovanjem uz vrtnju.⁵⁷ Kasnije, u 5. stoljeću, pojavljuju se varijante

⁵⁶ Tip II nožice, prema V. BIERBRAUER, 1987, 280-281.

⁵⁷ J. W. HAYES, 1975, 86.

koje se, čini se, nastavljaju i kroz rani srednji vijek. Radi se o odvojenom procesu izrade recipijenta, te nožice sa stopicom, koji se potom međusobno spajaju. Upravo to je način koji prepoznajemo i na našim primjercima. Jedino je takvim načinom izrade zapravo moguće dobiti sferično proširenje na nožici, neposredno ispod spoja s recipijentom, što karakterizira ždrijačke primjerke. Takva odvojena izrada puhanjem inače je karakteristična za područje Bliskog istoka, ponajprije Egipta i Bizanta,⁵⁸ gdje je nastavljena i u ranom srednjem vijeku, odakle se proširila dalje. Sličnost ovakve tehnike izrade u dvije faze primijenjena na staklenim čašama na nozi s nekropole na Ždrijaču u Ninu osobito je izražena u komparaciji s primjerkom iz Akvileje.⁵⁹ Riječ je o primjerku s nepoznatim okolnostima nalaza, čiji su osnovni dijelovi također izrađeni zasebno, a veza između recipijenta i postolja ostvarena je s četiri tanka prošupljena staklena stupa. Taj se akvilejski primjerak zapravo smatra tranzicijskim modelom između rimskih staklenih čaša na nozi i ranosrednjovjekovnih primjeraka kaleža.⁶⁰

Drugi element morfološke analize je tipologija recipijenta. Naši primjerci odgovaraju tipu C prema tipologiji Bierbrauera ili recipijentu u obliku slova V koji donosi Harden.⁶¹ Ima zadebljani obod definiran naknadnim dogrijavanjem. Ti oblici općenito se datiraju u razdoblje 5.-7. stoljeća, s iznimkom primjeraka iz Kopra, koji se na temelju paralela s grobnim cjelinama ždrijačke nekropole stavljaju vrlo kasno, čak u 9. stoljeće.⁶²

Treći element je pak praksa ukrašavanja ispod oboda. Riječ je o blago reljefnom, gotovo stopljenom ukrasu otprilike centimetar ispod završetka oboda, izvedenom od staklene mase žućkaste boje. Analiza sličnih dekoracija na primjercima staklenih kaleža na prostoru sjeverne Italije utvrdila je da je oko 20 posto primjeraka kaleža ukrašeno. Ponajprije se radi o ukrasu izvedenom bijelom neprozirnom staklenom masom, koji doseže kulminaciju primjene tijekom 6. stoljeća.⁶³ Može biti reljefno istaknut na stijenkama ili potpuno zaglađen do te mjere da izgleda kao da je prodro u stijenku. Primjena obojene staklene mase, žute ili bijele, različite boje od stakla same posude osnovna je distinkcija produkcije 6. stoljeća u odnosu na kaleže iz ranijeg razdoblja 5. stoljeća kada su ukrasi izvedeni od stakla istovjetnog osnovnoj boji predmeta.⁶⁴

Generalno, analiza triju staklenih predmeta iz dva groba starohrvatske nekropole na Ždrijaču u Ninu proširuje spoznaje o kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj staklarskoj baštini na istočnoj jadranskoj obali. Ekskluzivnost i iznimna vrijednost predmeta, kao i kontekst nalaza u ukopnom mjestu starohrvatske dostojanstveničke obitelji definira ih kao posjed elitnih pripadnika društva. U kontekstu izostanka staklenih nalaza u ostalim grobovima ovoga razdoblja, te reduciranih nalaza i u naseobinskim slojevima ranosrednjovjekovnih nalazišta, posredno možemo iščitavati potvrdu redukcije, a možda i prestanka lokalne staklarske proizvodnje na prostoru Liburnije u ranom srednjem vijeku. Nalaz na nekropoli, unutar cjeline koju na temelju ostalih reprezentativnih nalaza možemo vremenski smjestiti u prvu polovicu 9. stoljeća kada na nekropoli koju karakteriziraju poganski ritualni običaji zamjećujemo i elemente povezane uz kršćansko duhovno određenje pokojnika, otvara nam mogućnost za tumačenje tih predmeta kao potvrde obrednog simbolizma. Upotreba sličnih tipoloških oblika staklenih

⁵⁸ C. ISINGS, 1957, 140; Još posebni oblik zasvjedočen na jednom egipatskom primjerku iz Karanisa, gdje je stopica izrađena s gornje strane puhanjem balona, koji je potom spljošten do te mjere da stvara ravno, zatvoreno postolje, na koje se spaja odvojeno izrađeni recipijent, D. B. HARDEN, 1936, kat. 489.

⁵⁹ C. CALVI, 1968, 172-173; L. MANDRUZZATO, A. MARCANTE, 2005, 68, kat. 65.

⁶⁰ C. ISINGS, 1957, 140.

⁶¹ D. B. HARDEN, 1975, 22; M. UBOLDI, 1993, 294.

⁶² R. CUNJA, 1996, 78.

⁶³ M. UBOLDI, 1993, 296-297.

⁶⁴ D. FOY, 1995, 204-213.

čaša na nozi kao zavjetnih lumina tijekom ranokršćanskog razdoblja, navodi nas, naime, na pomisao da je i u ovom kontekstu grobova 310 i 322 možda riječ o uljnim svjetilkama, luminima, simbolima vječnog svjetla koji prate pokojnike u zagrobnom životu.

Raznolike su pretpostavljene mogućnosti dospjeća ovih predmeta do ninskog dostojanstvenika. Počevši od najproizvoljnije mogućnosti koja bi se ticala razvijenih trgovačkih kontakata s Bizantom i Franačkom, potom darovanja u akciji kristijanizacije ili pak, u sklopu političko-diplomatičkih susreta, čime bi opisani stakleni predmeti mogli biti vladarski poklon zajedno s karolinškim mačem i ostrugama.

Kako bi se utvrdilo moguće proizvodno podrijetlo i vremensko određenje proizvodnje ovih predmeta, ostavljen je po strani pouzdano datirani kontekst ukopa u prvu polovicu 9. stoljeća, te je izvršena deduktivna analiza osnovnih karakteristika staklenih priloga, čime se ustanovilo da izloženi oblici predstavljaju standardne oblike razdoblja 6. i 7. stoljeća. Ako govorimo o produkcijskom podrijetlu na temelju nekih paragona sa sjevernom Italijom ponajprije zasnovanim na velikoj količini srodnih nalaza staklenih kaleža sa lokaliteta poput Nocera Umbre, Invilina, Castel Trosina, pa i sa nekih slovenskih nalazišta, na prvom mjestu Kopra, ne smiju se a priori odbaciti dosadašnja povezivanja staklenih nalaza sa starohrvatske nekropole na Ždrijacu u Ninu upravo s tim sjevernojadranskim ishodištem.⁶⁵ To nesumnjivo pokazuje i potvrđeno postojanje ranosrednjovjekovne produkcije u Torcellu, kroz 7. i 8. stoljeće. Međutim, analiza ukrasnih uzoraka boce koje vezemo uz produkciju istočnomediteranskih radionica, kao i iznimno široko pojavljivanje staklenih čaša na nozi na čitavom Mediteranu, upućuje nas i na relevantnu mogućnost orijentalne provenijencije ovih predmeta, ili barem ostavlja prostor da uzmemo u obzir i različito proizvodno podrijetlo boce i staklenih kaleža. U tom bi smislu bocu loptastoga tijela mogli pripisati importu iz staklarskih radionica istočnog Sredozemlja koje su se nalazile u političkoj sferi Bizantskog carstva, a čaše na nozi možda bizantskim venecijanskim ranosrednjovjekovnim filijalama.

O cjelokupnim putovima njihova dospijevanja u kontekst nekropole na Ždrijacu teško možemo govoriti, no pojavljivanje ovih priloga u grobnoj cjelini iz 9. stoljeća govori o oživljavanju interesa za staklene predmete, koji je nakon velike ekspanzije u ranocarskom dobu, u periodu kasne antike i ranog srednjeg vijeka bio znatno reduciran.

⁶⁵ J. BELOŠEVIĆ, 2007, 416.

LITERATURA

- AUTH, S. H., 1976. - Susan H. Auth, *Ancient Glass at the Newark Museum*, Newark.
- BELOŠEVIĆ, J., 1979. - Janko Belošević, *Nin u srednjem vijeku, Nin, povijesni i umjetnički spomenici*, Zadar, 53-63.
- BELOŠEVIĆ, J., 1980. - Janko Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7.-9. stoljeća*, Zagreb.
- BELOŠEVIĆ, J., 1993. - Janko Belošević, Ishodi pete završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 31 (18), Zadar, 121-142.
- BELOŠEVIĆ, J., 2000. - Janko Belošević, Razvoj i osnovne značajke starohrvatskih groblja horizonta 7.-9. stoljeća na povijesnim prostorima Hrvata, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 39(26), Zadar, 71-97.
- BELOŠEVIĆ, J., 2007. - Janko Belošević, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*, Zadar.
- BIERBRAUER, V., 1987. - Volker Bierbrauer, Invilino – Ibligo in Friaul 1, Die römische Siedlung und das spatantik-frühmittelalterliche Castrum, *Münchner Beiträge für Vor – und Frühgeschichte*, 33, München.
- CALVI, C., 1968. - Carina Calvi, *I vetri romani del Museo di Aquileia*, Padova.
- CALVI, C., 1987. - Carina Calvi, I vetri romani di Brescia, *Vetri nelle civiche collezioni bresciane*, Brescia.
- CASAGRANDE, C., CESELIN, F., 2003. - Claudia Casagrande, Francesco Ceselin, Vetri antichi delle Province di Belluno, Treviso e Vicenza, *Corpus delle collezioni archeologiche nel Veneto*, 7, Venezia.
- CUNJA, R., 1989. - Radovan Cunja, *Poznorimski i zgodnjesrednjoveški Koper*, Koper.
- DAVIDSON, G. R., 1940. - Gladys R. Davidson, A Medieval Glass-Factory at Corinth, *American Journal of Archaeology*, XLIV, No. 3, 297-326.
- DELONGA, V., 1988. - Vedrana Delonga, *Staklo srednjovjekovnog Bribira*, Split.
- DELONGA, V., 1996. - Vedrana Delonga, *Staklo, Bribir u srednjem vijeku*, Split.
- FADIĆ, I., 1993. - Ivo Fadić, Kasnoantičko staklo na Putalju, *Kaštel-Sućurac od prapovijesti do XX stoljeća*, Split, 61-75.
- FADIĆ, I., 1994. - Ivo Fadić, Kasnoantičko staklo u Gatima, *Gata – crkva Justinijanova doba*, Split, 213-226.
- FADIĆ, I., 2005. - Ivo Fadić, Nalazi kasnoantičkog stakla na Srimi, *Srima – Prižba, starokršćanske dvojne crkve*, Šibenik, 220-257.
- FADIĆ, I., 2009. - Ivo Fadić, Historijat izučavanja antičkog stakla u Hrvatskoj, *Histria antiqua*, 18,2, Pula, 405-416.
- FISKOVIĆ, C., 1983. - Cvito Fisković, Ranokršćanska memorija i groblje na Majsanu, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 13, Split, 65-80.
- FOY, D., 1995. - Danièle Foy, Le verre de la fin du IVe au VIIIe siècle en France Méditerranéenne, *Le verre de l'antiquité tardive et du haut moyen age. Typologie, chronologie, diffusion*, Guiry-en-Vexin, 187-242.
- GUNJAČA, Z., 1985. - Zlatko Gunjača, *Srima – kompleks kasnoantičke sakralne arhitekture*, Šibenik.
- HARDEN, D. B., 1936. - Donald B. Harden, *Roman Glass from Karanis*, Ann Arbor.
- HARDEN, D. B., 1975. - Donald B. Harden, Some Lombard Glasses of the 6th and 7th Centuries, *Srednjovjekovno staklo (V-XV vek), Posebna izdanja Balkanološkog instituta SANU*, 3, Beograd, 11-29.
- HARDEN, D. B., 1980. - Donald B. Harden, Early medieval Glass, *Bulletin de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, 8, Liege, 53-64.

- HAYES, J. W., 1975. - John W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto.
- ISINGS, C., 1957. - Clasina Isings, *Roman glass from dated finds*, Groningen-Djakarta.
- ISRAELI, Y., 2003. - Yael Israeli, *Ancient Glass in the Israel Museum: The Eliahu Dobkin Collection and Other Gifts*, Jerusalem.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, J., 1994. - Jasna Jeličić-Radonić, *Gata – Crkva Justinijanova doba*, Split.
- JURIĆ, R., 1994. - Radomir Jurić, Novootkrivena ranosrednjovjekovna nalazišta u Bukovici, *Diadora*, 16-17, Zadar, 385-409.
- KISA, A., 1908. - Anton Kisa, Das Glas in Altertume, *Hiersemanns Handbucker*, I-III, Leipzig.
- KISS, A., 1999. - Ákos Kiss, Glasfunde aus Gräbern des frühmittelalterlichen Karpatenbeckens (400-1000), *Anteus*, 24, Budapest, 217-241.
- LAZAR, I., 2001. - Irena Lazar, Srednjeveško steklo iz Celja, *Srednjeveško Celje, Archaeologia historica Slovenica*, 3, Ljubljana, 69-96.
- MANDRUZZATO, L., MARCANTE, A., 2005. - Luciana Mandruzzato, Alessandra Marcante, *Vetri Antichi del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia, Il vaselame da mensa*, Venezia.
- MOMMSEN, T., 1905. - Theodor Mommsen, *Codex Theodosianus: Theodosiani libri 16 cum constitutionibus Sirmondianis*, Weidmann.
- MORIN-JEAN., 1922. - *La Verrerie en Gaule sous l'empire Romain*, Paris.
- PAROLI, L., 2007. - Lidia Paroli, La necropoli di Castel Trosino dalla scoperta ai nostri giorni, *La necropoli altomedievale di Castel Trosino*, 1, Firenze, 6-15.
- PETRINEC, M., 2009. - Maja Petrinc, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split.
- ROFFIA, E., 1979. - Elisabetta Roffia, Vetri romani del palazzo ducale di Mantova, *Annali Benacensi*, 5, Cavriana, 97-128.
- ROFFIA, E., 1996. - Elisabetta Roffia, Vetri tardoromani da scavi recenti, *Atti della I Giornata Nazionale di Studio Il vetro dall' antichità all'età contemporanea*, Venezia, 59-63.
- ROTTLOFF, A., 2002. - Andrea Rottloff, Der Auerberg, Weissenburg und Invillino. Einige Bemerkungen zur Frage lokaler Glasverarbeitung während der römischen Kaiserzeit, *Neue Forschungen zur römische Besiedlung zwischen Oberrhein und Enns*, München, 239-252.
- SAGUI, L., 1993. - Lucia Sagui, Produzioni vetrarie a Roma tra tardo-antico e alto medioevo, *La storia economica di Roma nell'alto medioevo alla luce dei recenti scavi archeologici*, Firenze, 113-136.
- STERNINI, M., 1995. - Mara Sternini, Il vetro in Italia tra V e IX secolo, *Le verre de l'antiquité tardive et du haut moyen age. Typologie-Chronologie-Diffusion*, Guiry-en-Vexin, 243-289.
- STIAFFINI, D., 1991. - Daniela Stiaffini, Contributo ad una prima sistemazione tipologica dei materiali vitrei medievali, *Archeologia e storia della produzione del vetro preindustriale*, Firenze, 177-267.
- STIAFFINI, D., 1993. - Daniela Stiaffini, The presence of Glass in Funerary Contexts in Italy (4th-7th Centuries), *Annales du 12 Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre (Wien 26-31 août 1991)*, Amsterdam, 177-185.
- STIAFFINI, D., 1994. - Daniela Stiaffini, La suppellettile in vetro, *Ad mensam – manufatti d'uso da contesti archeologici fra tarda antichità e medioevo*, Udine, 189-227.
- TABACZYNSKA, E., 1977. - Eleonora Tabaczynska, L' officina vetraria. Reperti di vetro, *Torcello. Scavi 1961-1962*, Roma, 167-187.
- TURNO, A., 1989. - Römische und Frühbyzantinische Gläser aus Novae in Bulgarien, *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 22, Köln.

- UBOLDI, M., 1991. - Marina Uboldi, Vetri, *Archeologia a Monte Barro. Il grande edificio e le torri*, Lecco, 85-94.
- UBOLDI, M., 1993. - Marina Uboldi, I vetri, *S. Giulia di Brescia, gli scavi dal 1980 al 1992, Reperti preromani, romani e altomedievali*, Firenze, 271-307.
- UBOLDI, M., 2001. - Marina Uboldi, I vetri, *Archeologia a Monte Barro II: gli scavi 1990-1997 e le ricerche a S. Martino di Lecco*, Como, 153-171.
- VESSBERG, O., 1952. - Olof Vessberg, Roman Glass in Cyprus, *Opuscula Archeologica* 7, Lund, 109-165.

A REVIEW OF THE GLASS FINDS FROM THE EARLY CROATIAN CEMETERY AT ŽDRIJAC IN NIN

SUMMARY

Three important components mark the problems of glass production in late antiquity and the early medieval period. The first consists of glass finds discovered in excavations of early Christian structures or complexes. The second consists of objects from the settlement strata of a considerable number of excavated medieval sites, some of them with a Roman past (Nin, Bribir...), while the third consists of material from the excavations of early medieval cemeteries. The subject of this discussion is actually the analysis of several exclusive glass items that come from the Early Croatian cemetery at Ždrijac that expand knowledge about late antique and early medieval glass production on the eastern Adriatic coast. The exclusive nature and exceptional value of the objects, as well as the context of the finds as a part of the integral position of Early Croatian prominent families define them as the possessions of elite members of society. The context of the absence of glass finds in the other graves from this period, and the reduced finds in the settlement strata of early medieval sites, suggests that these objects were imported by wealthy members of society, and from this we can indirectly presume a reduction and perhaps a discontinuation of local glass production in the region of ancient Liburnia in the early medieval period. Finds from the cemetery within grave units that can be assigned chronologically on the basis of other luxurious finds to the first half of the 9th century, when elements of Christianization can be noted at this cemetery otherwise characterized by a pagan burial ritual, allow the possibility of interpreting the probable ritual symbolism of these objects. The use of similar typological forms of glass footed goblets as votive lights during the Early Christian period otherwise leads us to consider that in the context of graves 310 and 322 these could perhaps be oil lamps, symbols of the eternal light that accompanies the deceased in the afterlife.

In order to establish the possible production provenience and chronological determination for the manufacture of these objects, the reliably dated context of the burials in the first half of the 9th century was set aside, and a deductive analysis was performed of the basic characteristics of the glass grave goods, resulting in the finding that these items represent standard forms of the 6th and 7th centuries. In considering the production origin on the basis of certain analogies with northern Italy, primarily based on the large quantity of related goblets from sites in northern Italy, such as Nocera Umbra, Inviolino, Castel Trosino, and also some nearby Slovenian sites, particularly Koper, one cannot *a priori* reject the previous relating of the glass finds from the Early Croatian cemetery at Ždrijac in Nin specifically to such a northern Adriatic source. However, the analysis of the decorative patterns on the flasks, which are tied to production in eastern Mediterranean workshops, as well as the exceptionally widespread appearance of glass footed goblets throughout the entire Mediterranean, also indicate the relevant possibility of an eastern provenience of these artifacts. The means by which they arrived in the context of the cemetery at Ždrijac are difficult to perceive, but the appearance of these grave goods in grave units from the 9th century shows a renewed interest in glass products, which after the great expansion in the early Imperial period had been greatly reduced in late antiquity and the early medieval period.

KEY WORDS: *Nin, Ždrijac, Early Croatian cemetery, glass from late antiquity, early medieval glass*

Prijevod / Translation: Barbara Smith-Demo